

2017

Hyvän ja pahan tiedon saari. Luonnon ja ihmisten hallinta Leena Landerin romaanissa Tummiin perhosten koti

Arminen Elina

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

<info:eu-repo/semantics/article>

<info:eu-repo/semantics/publishedVersion>

© Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

All rights reserved

<https://erepo.uef.fi/handle/123456789/5111>

Downloaded from University of Eastern Finland's eRepository

Hyvän ja pahan tiedon saari

Luonnon ja ihmisten hallinta Leena Landerin romaanissa *Tummien perhosten koti*

Elina Arminen

Leena Landerin (s. 1955) *Tummien perhosten koti* (1991) on yhtäaikaaisesti nuoren pojan kasvukertomus ja kuvaus ihmisen ongelmallisesta suhteesta luontoon. Romaanin tapahtumapaikkana on Turun saaristossa sijaitseva koulukoti, jota nimitetään yksinkertaisesti Saareksi. Saari ja sitä ympäröivä meri rajaavat fyysisesti päähenkilöiden elinpiiriä.

Koulukodin esikuvana on Kulhon saarella vuosina 1925–1968 toiminut poikakoti. Teoksen tapahtumat sijoittuvat 1960-luvulle, ja sen teemat viittaavatkin suoraan tuon ajan kasvatusta ja ympäristöä koskeviin keskusteluihin. 1960-luvulla koulukoteja alettiin arvostella vanhentuneista kasvatus- ja kurinpitomenetelmistä ja etsiä vaihtoehtoja laitoshoidolle. Arvostelun taustalla oli muutos kasvatusajattelussa: tuolloin kehitteillä oleva peruskoulu-uudistus korosti yhdenvertaisuutta ja oppilaskeskeisyyttä. (Ks. Harrikari 2004, 44–46; Pulma & Turpeinen 1987, 221). Yhtä tärkeässä asemassa teoksessa ovat 1960-luvun tuholaismyrkkyyihin liittyvät skandaalit ja niiden kytkökset ympäristötietoisuuden kasvuun.

Artikkelissani tarkastelen Saarta tilana, jonka avulla teoksessa pohditaan ihmisen hallinnan mahdollisuuksia suhteessa luontoon, toisiin ihmisiin ja itseensä. Huomioni kiinnittyy erityisesti analogiaan luonnon hallinnan ja koulukodin nuorten kasvatuksen välillä. Tarkastelen, kuinka hallinnan ja vastarinnan teemat näyttäytyvät henkilöiden tavoissa ottaa haltuun Saaren rajattu tila. Samalla pohdin, millaisista intertekstuaalisista kytköksistä Saaren tilaan liitetyt merkitykset romaanissa rakentuvat ja mikä on romaanin luonnon ja ihmisten hallintaan liittyvän problematiikan suhde 1960-luvun yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Kerronnallisesti *Tummien perhosten koti* on mutkikas, osin dekkarimainen kudelma. Romaanin päähenkilö, Juhani Johansson, saapuu Saarelle 9-vuotiaana 1960-luvun lopulla. Hän joutuu pian tekemään tuttavuutta paitsi väkivaltaisen poikajoukon myös koulukotia itsevaltaisesti johtavan Olavi Harjulan ja tämän perheen kanssa. Teoksen nykyhetki sijoittuu 1990-luvulle. Rakennusosalalla hyvin menestynyt, noin kolmekymppinen Juhani Johansson seisoo pomonsa, suuren rakennusfirman johtajan työhuoneessa keskustelemassa ylennyksestä. Yhtäkkiä pomo vetää esiin hänen lastenkotimenneisyytensä ja Saarella tapahtuneen oudon surmatyön. Saaren tapahtumista

1960-luvun lopulla kerrotaan vuoroin Juhanin, vuoroin Harjulan ja tämän vaimon Irenen sekä väkivaltaisesti menehtyneen Tyyne-karjakon fokalisoimana. Lisäksi romaaniin sisältyy oikeuden pöytäkirjoja, kirjeitä ja muita asiakirjoja.

Artikkelini keskeisimpiä käsitteitä ovat paikka, tila ja hallinta. Paikan käsitteellä viitataan Henri Lefebvren (1974/1991)) käsitystä mukailleen konkreettiseen fyysiseen sijaintiin ja sen kulttuurisiin merkityksiin. Tila puolestaan muodostuu havaitun, käsitteellistetyn ja eletyn välisinä suhteina. Tilassa koettuna, elettyinä ja merkityksellistettynä paikkana on oleellista liike ja toiminta (Carlson 2014, 22–23). Kirjallisuus muovaa tilojen ja paikkojen kulttuurisia merkityksiä ja niihin liittyvien sosiaalisten suhteiden kokemisen ja ymmärtämisen tapaa. Koska sekä kirjailijat että lukijat liittyvät paikkoihin merkityksiä kirjallisuuden avulla, teokset olisi hyvä nähdä kulttuurisina tuotteina niissä materiaalisissa konteksteissa, joissa ne on tuotettu tai joissa niitä on tulkittu. (Ridanpää 2011, 348.) Paikkojen ja tilojen kulttuurisiin merkityksiin voidaan päästä käsiksi esimerkiksi niihin kytkettyjen symbolisten ja metaforisten merkitysten tarkastelun avulla. Artikkelissani kiinnitänkin huomiota sekä henkilöiden toimintaan konkreettisenä ”tilan tekemisenä” että tilaan liittyvän merkityksenannon symbolisiin tasoihin. Analysoidessani romaanin hallinnan tematiikkaa sovellan Michael Foucault’n (1975/2000) esittämää näkemystä tilan, tarkkailun ja diskursiivisen vallan suhteista.

Saaren näkyvät ja näkymättömät rajat

Tummien perhosten kodin pojat ovat Saarella käytännössä vankeina. He ovat joutuneet koulukotiin käytöshäiriöiden ja yhteiskuntaan sopimattomuutensa vuoksi. Koulukodin johtajan tehtävä on tehdä heistä yhteiskuntakelpoisia kansalaisia. Toiminnassaan pojat kuitenkin kurottavat kohti vapautta. Tämä tasapainottelu näkyy erityisesti teoksen saari- ja vesisymboliikassa.

Saari-topos on kirjallisuudessa, taiteessa ja filosofiassa usein kantanut eristäytymiseen, sulkeutumiseen ja vankeuteen liittyviä merkityksiä (ks. Shell 2014, 14, 21). Vankilasaaria ja niiltä pakenemisistä ovat kuvanneet esimerkiksi Alexandre Dumas teoksessaan *Monte-Criston kreivi* (1844, *Le Comte de Monte-Cristo*) ja Henri Charrière teoksessaan *Vanki nimeltä Papillon* (1969, *Papillon*). Saareen on liitetty myös mielikuvia eristyksissä tapahtuvasta kasvusta. Kasvun ja kasvatuksen näkökulma on keskeinen Daniel Defoen *Robinson Crusoen* (1719, *The Life and Strange Surprising*

Adventures of Robinson Crusoe of York) tulkintatraditiossa ja romaanista myöhemmin tehdyissä mukaelmissa. Jean-Jacques Rousseau vaikutusvaltaisen tulkinnan mukaan yhteiskunnan antama kasvatusta on Robinson Crusoen kohdalla mennyt pieleen. Haaksirikkoutuminen saarelle merkitsee uudelleensyntymää luonnonmukaisen kasvatuksen kannalta oikeanlaisiin kasvuolosuhteisiin, lapsen luonnon turmelemattomuutta säilyttävään viattomuuden tilaan. (Rousseau 1762/1905, 12; Sagulin 2010, 113; Shell 2014, 17). *Robinson Crusoen* tulkinnoissa uskonnollisuus on ollut myös keskeisessä asemassa: esimerkiksi G. A. Starr (1965) on tulkinnut teoksen yksilön pelastushistoriana, jossa Crusoe sovittaa saarielämällä perisynnistä johtuvaa rikkomustaan isäänsä ja Jumalaa vastaan (Sagulin 2010, 51). William Goldingin *Kärpästen herrassa* (1954) eristetty saari toimii puolestaan laboratoriona, joka riisuu koulupojista kasvatuksen luoman pintakerroksen (ks. Firchow 2007, 137).

Rankaisevaan isä-Jumalaan viittaavasta kuvastosta on kyse myös *Tummien perhosten kodissa*. Olavi Harjula hallitsee Saaren maailmaa rautaisella kädellä. Häntä kutsutaan saarella ”Herra Seebaotiksi”, ja sitä nimeä hän käyttää mielellään itsekin. Juhanielle hän esittäytyy seuraavasti: ”Minun on määrä opettaa teille jumalanpelkoa ja niin minä tottavie opetankin. Mutta sinun on hyvä tietää, että minä olen tämän paikan jumala ja herra Seebaot – ja vittumainen herra Seebaot olenkin” (TPK, 60–61). Herra Seebaot¹ on yksi Vanhan Testamentin Jumalan nimityksistä. Hebreassa sana *sebaot* merkitsee sotajoukkoa. Nimitys viittaa Jumalaan sotajoukkojen ylipäällikkönä, joka taistelee Israelin vihollisia vastaan. (Sam. 17:45.) Rinnastus tuo esiin Harjulan ankaran ja armottoman puolen. Hän kasvattaa pojista miehiä kovan kurin ja työn avulla, ja hänen välittämänsä miehen malli on äärimmäisen autoritaarinen. *Raamatun* Herra Seebaot viittaa myös Jumalaan Israelin kuninkaana (Ps. 24:9). Nimitys rinnastaa koulukodin pojat samalla Vanhan testamentin ”valittuun kansaan”. Valittuina Harjula pitää poikia itsekin: ”Vankeuteen? Eiväthän pojat mitään vankeja ole, paremminkin valittuja. Etuoikeutettuja, kuten armeijan erikoisjoukot” (TPK, 98).

Harjulan tavassa järjestää Saari hallintaansa tärkeää on valvonta. Saaren järjestys muistuttaa ”panoptikonian”, jota Foucault (1975/2000, 340–343) käyttää esimerkkinä siitä, kuinka yhteiskunnan suuret valtastrategiat nojaavat mikrotason valtamekanismeihin. Kyse on tarkkailun merkityksestä

¹ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuonna 1992 käyttöön ottamassa suomennoksessa nimitys on muodossa ”Herra Seebaot”. Romaanissa *Tummien perhosten koti* kirjoitusasu on ”Herra Seebaot”. Viitatessani *Raamattuun* käytän ensiksi mainittua muotoa ja viitatessani Landerin romaaniin jälkimmäistä.

yhteiskuntakelpoiseksi sopeuttamisessa. Panoptikonilla hän tarkoittaa vankiloissa, sairaaloissa, armeijoissa ja tehtaissa kehitettyä ja sovellettua valvostoa, jossa yksi tai muutama yksilö voi jatkuvasti tarkkailla paljon suurempaa joukkoa. Suuremman ihmisjoukon jäsenet ovat eristettyinä toisistaan ja samalla tarkkailijan katseen alla. Vähitellen valvotut sisäistävät valvojan katseen ja alkavat tarkkailla itse itseään. Myös valvoja valvotaan: jos valvoja laiminlyö velvollisuutensa, hän joutuu kärsimään ensimmäisenä. (Foucault 1975/2000, 341; Tontti 1998, 1–10; ks. myös Lehtimäki s. 277.)

Saari jakautuu *Tummien perhosten kodissa* kahteen toisistaan eristettyyn tilaan, poikien maailmaan ja Harjulan perheen maailmaan. Molemmat ovat tiukasti Herra Seebaotin valvojan silmän alla. Poikien tila muodostuu koulukodin makuusalista, luokkahuoneista, peltojen ja rakennusten tiloista, saunasta ja johtajan huoneesta, jonne he joutuvat lähinnä rikottuaan sääntöjä. Poikien toiminta määrittyy suhteessa johtajan kaikinäkevään katseeseen: ”hänellähän on silmät joka puolella” (TPK, 61). Herra Seebaot kieltää poikia kielimästä toisistaan perustellen sitä seuraavasti: ”Tässä saarella ei tapahdu mitään minun tietämättäni – Ei mitään sellaista, mistä minä en olisi selvillä jo ennen kuin se tapahtuu” (TPK, 63). Pojat oppivat yhtäältä varomaan johtajan katsetta ja toisaalta luottamaan sen tuottamaan turvaan. Juhani etsii turvaa valvovista katseista ja rajatun tilan tuottamasta turvasta, kun hän joutuu pian saarelle tultuaan poikajoukon väkivallan kohteeksi.

Työpäivien aikana poika tietää olevansa kutakuinkin turvassa, sillä kaikki paha tapahtuu yöllä. Hän jää tahallaan kiinni kiroilusta päästäkseen rangaistukseksi sementtitöihin karjasuojan perustuksille. Se on tällä haavaa kaikkein raskain työtehtävä Saarella, yhtä hiekan lapiointia ja fillerin työntelyä niin, että käsivarsia ja selkää kivittää pitkälle yöhön. Sementtityön paras puoli on se, että siinä on mukana ainakin yksi katsastaja ja työn ohjaaja. Ja Herra Seebaot. (TPK, 80.)

Saaren toinen, pojilta kielletty, maailma on Herra Seebaotin perheen maailma. Olavi Harjulalla ja tämän Irene-vaimolla on viisi kaunista vaaleatukkaista tytärtä, kymmenen ikävuoden molemmin puolin. Pojat näkevät Irenen ja tytöt johtajan asunnon pihalla ja liikkuvatkin samoissa tiloissa, mutta eri aikaan. Lähelle he eivät kuitenkaan pääse. Kiinnostus kiellettyä kohtaan on molemminpuolinen: pojat huutelevat tytöille pilkallisesti ja tytöt irvistelevät takaisin.

Johtajan perheen yksityistä tilaa ympäröivän rajan ylittäminen muodostuikin houkuttavaksi teoksi, jolla ilmaista uskallusta. Yksi pojista, Juhania pahiten kiusaava Sjöblom, käy pihistämässä johtajan nuorimman tyttären nukan ja veistelee sille sukuelimet. Makuusalin valvojapoika, jo täysi-ikäinen Ilkka Salmi, kommentaa nukkevarkaan takaisin hankeen lukitun ulko-oven taakse. Paradoksaalisesti episodi korjaa kuitenkin ennen kaikkea Juhaniin asemaa poikajoukossa. Juhani osoittaa rohkeuttaan pelastamalla kiusaajansa. Hän valehtelee yövartijalle Sjöblomin kävelleen unissaan ja vaatii tätä kantamaan pojan vuoteeseensa. Episodissa ilmenee, kuinka saaren hierarkkisessa yhteisössä kaikki sopeuttavat toimintaansa tietoisuuteen johtajan panoptikonian muistuttavasta valvovasta katseesta. Valvojapoika käyttää rankaisuvalltaa, koska hän on siitä tilivelvollinen johtajalle. Yövärtija taas liittoutuu Juhaniin kanssa, koska muuten hän jäisi kiinni velvollisuuksiensa laiminlyömisestä.

Jos Saari on patriarkaalisesti hallittu kurin ja järjestyksen valtakunta, vesi asettuu sen vastavoimaksi. Vesi on kuitenkin teoksessa ristiriitainen symboli. Se merkitsee yhtäältä vapautta mutta myös kaaosta ja kuolemaa. Vesisymboliikka ympäröi Juhaniin Johanssonin hahmoa monella tavalla. Jo Juhaniin etunimi kantaa veteen liittyviä merkityksiä, viittaahan se *Raamatun* Johannes Kastajaan. Juhaniin muistikuvissa vesi on läsnä toistuvasti. Saarelle joutumisestaan hän muistaa ensimmäisenä sen, että hän näki tuolloin meren ensimmäistä kertaa. Hän muistaa pettyneensä, kun meri ei ollutkaan sininen vaan harmaa ja ruskea (TPK, 13).

Vesi muistuttaa Juhania myös niistä syistä, joiden vuoksi hän on Saarelle joutunut. Hänen perheensä on ylempää keskiluokkaa. Tutkimusbiologina työskennellyt isä on kuitenkin alkoholisoitunut ja äiti psyykkisesti sairas ja lääkeriippuvainen. Huostaanotto prosessi käynnistyy, kun perheen äiti on yrittänyt hukuttaa Juhaniin pikkuveljen Saulin kodin lähellä olevaan puroon. Kuusivuotias Juhani on vetänyt veljensä takaisin maan pinnalle. Vettä ja sen tuhoisia voimia edustaa romaanissa myös Juudit², Juhaniin kuolleena syntynyt pikkusisko, jonka Juhani kokee yrittävän vetää häntä ja hänen läheisiään pinnan alle. Juudit edustaa veden villiä, tuhoisaa ja feminiiniseksi jäsentyvää voimaa. Juhani kokee Juuditin yrittävän viedä Saulin omaan kosteeseen valtakuntaansa.

² Juuditin nimi viittaa Vanhan testamentin apokryfikirjoihin kuuluvaan Juuditin kirjaan, jonka päähenkilö on kaunis ja nokkela juutalainen leski. Tarinan dramaattisimmassa kohdassa Juudit pelastaa kotikaupunkinsa valloitukselta ja leikkaa sotapäällikkö Holoferneeltä pään irti. Kuolema siis yhdistää Juuditin kirjan ja *Tummien perhosten kodin* Juuditia, vaikka hahmot ovatkin erilaisia. Tummien perhosten kodin Juudit on lähinnä masennuksen, luovuttamisen ja kuoleman symboli, apokryfikirjojen Juudit edustaa Juudean kansan voimaa ja selviytymiskykyä. (Apokryfikirjojen käännöskomitea 2003.)

Juudit on paennut puun taakse. Nippu nappu noppu sippu sappu soppu, tää on laulun loppu. –
– Veli on hänen otteessaan. Hän kiskoo sen riuhtovan ruumiin veden yläpuolelle, sysää ojan penkalle. Lapsi vetää keuhkonsa täyteen yöilmaa. Roiskuu sen takaisin limaisena oksennuksena ja korvia raastavana huutona. (TPK, 49–50.)

Juhani joutuu taistelemaan veden hallitsemattomia, kaoottisia voimia vastaan myös saarelle saavuttuaan. Hän yrittää, kuten monet pojat ennen häntä, paeta Saarelta uimalla. Kohtauksessa vesi edustaa Juhaniin omaa hallitsematonta ja uhmakasta puolta.

Kaikki on vetisen hämärää. Vastarannan kalliot häämöttävät edessä mustina ja terävinä ja aaltojen alla on väkivahvoja kouria, jotka haluavat vetää häntä syvyyyksiin, mutta hän on niitä nopeampi, kerran toisensa jälkeen hän potkaisee itsensä irti niiden niljakkaasta, hyisestä kosketuksesta. (TPK, 89.)

Katkelmassa voidaan nähdä yhtymäkohtia meren merkityksiin myrskyävänä elämän merenä. Juhaniin taistelu vettä vastaan rinnastuu hänen taisteluunsa omasta elämästään, jossa hän joutuu taistelemaan häntä pohjalle vetäviä voimia vastaan. 9-vuotiaalla Juhaniin ei ole voimia eikä välineitä selviytyä yksin. Katkelmassa veden kuvaukseen liittyy myös uhkaavia, hukkumiskuolemaan viittaavia elementtejä. Vertauskuvallisesti hänet karkureissulta pelastaa Olavi Harjula, saaren yksinvalti, jonka järjestystä Juhani yrittää paeta.

Tummien perhosten kodissa Olavi Harjula ja Saari edustavat maskuliinista valtaa ja järjestystä. Harjulan kasvatuseriaatteissa toistuvat länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen strategiat sopeuttaa ja ottaa haltuun tarkkailun ja valvonnan avulla normista poikkeavat yksilöt. Vallan mekanismit näyttäytyvät poikien tavassa tunnistaa ja käyttää hyväkseen saaren tilaa. Vesi taas rajaa ja eristää, mutta samalla merkitsee myös yksilön vapaata, kesyttämätöntä ja luovaa puolta. Kasvu, joka ei ole vain seurausta ulkoa ohjatusta kasvatuksesta, vaatii tasapainottelua molempien elementtien välillä.

Kasvun ja kasvatuksen laboratorio

Paitsi vankilasaarena, *Tummiin perhosten kodin* Saarta voidaan tarkastella myös utopia- ja paratiisikuvaston läpi. Kaunokirjallisuudessa saaret ovat olleet usein utopioiden ja paratiisikuvitelmiin näyttämönä. *Tummiin perhosten kodin* Saari voidaan nähdä Harjulan kasvatusutopiana. Teoksen saarikuvaus saa osan merkitystään suhteessa *Raamatun* paratiisimyyttiin ja etenkin sen kasvatuksellisiin tulkintoihin. Defoen *Robinson Crusoe* pohjaa *Raamatun* luomiskertomukselle, jossa ihminen ottaa maan haltuunsa viljelemällä sitä ja tekemällä siitä hedelmällisen ja tuottoisan (Sagulin 2010, 58–61). Samalla *Robinson Crusoe* tuottaa ideologiaa länsimaiden herruudesta suhteessa maahan ja muihin kansoihin (Saariluoma 1992, 58–67). Samankaltaisen mallin mukaan toimii myös Harjula. *Tummiin perhosten kodissa* poikien kasvu ja miehiksi kasvattaminen rinnastuvat monimuotoisesti saaren villiin luontoon ja sen muokkaamiseen.

Harjulan kasvatustieteellistä keskeistä on kova fyysinen työ. Se on lähinnä maatalous- tai rakennustyötä. Harjulan johtoajatuksena on, että orpojen, rikoksen polulle joutuneiden poikien tulee nähdä työnsä tulokset, jotta he uskoisivat pystyvänsä johonkin. Tämä näkemys lähenee useille protestanttisille liikkeille yhteistä käsitystä työn ja armon suhteesta. Käsitys luonnon tarkailun ja maataloustyön kasvattavuudesta näkyy jo Rousseauin ajattelussa ja robinsonadien traditiossa. Niissä korostuu käsitys maataloustyön sisältämästä mahdollisuudesta tarjota lapsille välttämättömiä tietoja maailmassa olemisesta ja selviytymisestä sekä käytännöllisessä että moraalisisessa mielessä. (Sagulin 2010, 113, 141.)

Jos poikien on määrä selviytyä elämässä, heidän on opittava säännöt, joilla siinä menestyään. Heidän on opittava, että myös he voivat olla menestyjiä. (TPK, 103.)

Vuosien mittaan he, mies ja pojat toteuttavat monet uskomattomat suunnitelmat, räme muuttuu pelloksi, talousrakennusten taakse kukkuloiden länsirinteeseen kohoaa näyttävä joukko kasvihuoneita, koivumetsän reunaan kahdenkymmentuhannen työmehiläisen käsittävä tarha. (TPK, 102–103.)

Herra Seebaotin asenne mukailee länsimaisille herruusiideoille ominaista hybristä. Hän ei kiistä valtaansa poikiin enempää kuin Robinson valtaansa Perjantaihin, vaan uskoo vilpittömästi ajavansa heidän parastaan. Hän ei kuitenkaan kysy pojilta, mitä he itse tulevaisuudelta odottavat ja haluavat (TPK, 107).

Herra Seebaotin kasvatustenetelmät muokkaavat paitsi poikia myös Saaren luontoa. Kyse on länsimaisille sivilisaatioille ominaisesta luonnon haltuunoton utopiasta: villinä feminiininen maa on hyödytön ja maskuliinisen valloittajan tehtävä on muokata se hedelmälliseksi ja tuottavaksi (vrt. Sagulin 2010, 65–68). Koulukodin toiminta muuttaa Saaren luonnon pelloiksi ja muiksi ihmisen toiminnan kannalta funktionaaliseksi tiloiksi. Keinot maan muokkaamisessa ovat yhtä kovakouraiset kuin poikien mielten muokkaamisessakin. Herra Seebaot luottaa tieteen mahdollisuuksiin: Hän lukee iltaisin maanviljelystä ja uusia lannoitteita käsitteleviä teoksia ja pyrkii niiden avulla ylittämään karun saaristolunnon asettamat rajoitukset. Saaresta muodostuu Herra Seebaotin käsissä eräänlainen pedagoginen ja luonnontieteellinen laboratorio, jossa etsitään kasvun ja kasvatuksen rajoja. Harjulalla on tässä laboratoriossa samankaltainen rooli kuin Jumalalla Paratiisissa.

Saaren villiä luontoa muokkaa myös johtajan vaimo, Irene. Irene ja Olavi Harjulan avioliitto on onneton. Mies uhraa kaiken aikansa pojille ja laiminlyö vaimoaan ja viittää tytärtään. Irene kokee, että he ovat saaren vankeja samalla tavalla kuin pojatkin. Hän toteaa: ”Sinä viisveisaat meistä, tytöistä ja minusta. Meille saa tapahtua ihan mitä vain, niin kauan kun sinulla ja pojilla on rattoisaa” (TPK, 191). Irene purkaa turhautumistaan avioliittoonsa, yksinäisyyteensä ja perheen eristettyyn asemaan saarella hoitamalla puutarhaa. Hän saakin saaren kukkimaan uskomattoman kauniina:

Aivan erityisellä vimmallalla vaimo käy luonnon kimppuun, missä se on tylyimmillään. Hän suosii kalliomaastoja, ankeita louhikkoja ja kivirinteitä, joissa hän on vuosien mittaan saanut kukoistamaan kotoisten ja eurooppalaisten valikoimien lisäksi Pyreneitten, Karpaattien ja Himalajan ihmeellisiä vuoristokasveja. (TPK, 99.)

Mies ei ymmärrä vaimon innostusta. Hän vertaa puutarhatyötä omaan kasvatustyöhönsä:

Kun mies näki sen työmäärän, jonka nainen uhrasi kärrätessään multaa ja hiekkaa vaikeakulkuisiin kallionkoloihin, etsiessään ja latoessaan loputtomat määrät pieniä kiviä salaojakerroksiksi, kylväessään siemeniä pieniin purkkeihin, jotka pian täyttivät talon kaikki ikkunalaudat, kouliessaan taimia, kantaessaan istutuksille satoja litroja vettä, sivellessään kiviä karjanlannan ja piimän seoksella saadakseen ne sammaleiseksi, kitkiessään ja jakaessaan kasveja joskus auringonlaskuun asti, hän ei voinut olla ajattelematta, miten paljon voimaa siinä meni käytännöllisesti katsoen hukkaan. – – Kysymys oli vain kukista. Kasveista, jotka elävät lyhyen, ennaltamäärätyn elämänsä silloin, kun maa on vapaa roudasta. Poikien kanssa oli toisin. Poikien kanssa voi tapahtua mitä vain. (TPK, 100.)

Irenelle luonnon muokkaus on yritys raivata itselleen tila saarella. Irenen puutarhassa tekemässä työssä on piirteitä, jotka ovat tyypillisiä alistetussa asemassa olevan tavoille ottaa tilaa haltuunsa – vaikka toki luonto Irenenkin projektissa näyttytyy alistetun ihmisen pyrkimyksille. Irene ottaa haltuunsa toisten pois heittämän hukkamaan ja tekee sen hedelmälliseksi. ”Hedelmällisyys” määrittäytyy Irenen ajattelussa eri tavalla kuin Olavi Harjulan maskuliinisessa projektissa. Irene pyrkii kohti kauneutta, ei hyötyä. Harjula näkee vaimonsa ponnistukset ”vain kukkina”, jotka ovat arvottomia, koska ne ovat hyödyttömiä. Näihin kukkiin miehisellä saarella rinnastuvat myös naiset ja tytöt. Harjulan viisi tytärtä vertautuvat kukkiin jo nimensä puolesta: Kielo, Iiris, Vanamo, Vuokko, Orvokki. Harjulalle nämä ovat kuin kukat, turhia. Hän olisi toivonut poikia.

Tummien perhosten kodissa viittaukset paratiisimyyttiin ja utopioihin yrityksenä tavoittaa jonkinlainen ideaalinen järjestys ovat luonteeltaan purkavia. Ne näyttävät etenkin Harjulan ja hänen edustamansa hallinnan mallin kriittisessä valossa. Herra Seebaot tiedostaa valtansa ja on tietoinen sen vaikutuksesta muihin. Hän on kuitenkin kyvytön näkemään omia virheitään. Irenen luonnon muokkaamiseen liittyvät teot näyttytyvät myönteisempinä. Ne liittyvät Irenen yrityksiin ottaa tilaa haltuun alistetusta asetelmasta käsin ja ylittää raja, joka ei ole hänen määrittelemänsä. Sekä Olavi Harjulan että Irenen projektit heijastelevat kuitenkin länsimaiselle ajattelulle ominaista käsitystä eroista luonnon ja ympäristötekijöiden välillä (*nature* ja *nurture*). Evelyn Fox Keller (2010, 11) on kritisoinut tätä vastakkainasettelua: hänelle se näyttytyy harhakuvana, jota länsimaisen tieteen diskursseissa on tuotettu 1800-luvun lopulta asti. Hänen mukaansa perintötekijät muovautuvat ja tulevat esiin aina jossakin ympäristössä, eikä luontoa ole tällä tavoin mielekästä puolittaa (Keller 2010, 1–13). Niin Olavi Harjula kuin Irenenkin pyrkivät ympäristötekijöihin vaikuttamalla

ylittämään sen, mitä ymmärtävät luonnoksi. Romaanissa kasvu tapahtuu kuitenkin noudattaen vähemmän suoraviivaista logiikkaa.

Hyvä ja paha tieto

Tasapainotellessaan pyrkimyksissään kielletyn ja sallitun rajalla *Tummien perhosten kodin* henkilöt liukuvat koko ajan kohti syntiinlankeemusta. Romaanin syntiinlankeemustematiikka kiinnittyy siihen, että ihminen ottaa Jumalan roolin yrityksissään hallita luontoa ja toisia. Saaren tapahtumat ankkuroituvat 1960-luvulla heränneeseen tietoisuuteen ympäristömyrkyistä ja niiden vahingollisuudesta myös ihmiselle. Samalla ne kytkeytyvät laajemmin muihin eettisiin kysymyksiin.

Harjulan halu tuottaa pojille kokemus siitä, että he pystyvät johonkin, mihin muut eivät pysty, ajaa Saaren väen vertauskuvallisesti hyvän ja pahan tiedon puun äärelle. Kimmokkeen projektinsa toteuttamiseen Harjula saa Juhanin isältä, Erik Johanssonilta. Erik on työskennellyt lannoitteita jalostavassa yrityksessä. Tullessaan katsomaan yhden ja ainoan kerran poikaansa, hän tuo esiin ihastuksensa Harjulan viljelyshankkeita kohtaan. Hän vihjaa, että johtajan kannattaisi perehtyä Panogen-nimiseen peittausaineeseen. Hän myös vihjaa, että johtaja poikineen pystyisi vaikka mihin luonnon rajat ylittäviin kokeiluihin, vaikkapa kasvattamaan silkkiperhosia. Johtaja painaa sanat mieleensä, ja kohta hän on tilannut Panogenia ja silkkiperhosen toukkia. Pian tämän jälkeen saaren karjakkoo Tyyne panee huolestuneena merkille, että hänen rakkaudella vaalimiaan kanoja löytyy kuolleena.

Saaren väki ei pysty selvittämään kanojen kuolemaan johtaneita syitä. Lukijallekin ne selviävät vasta viimeisessä luvussa, joka koostuu Erik Johanssonin jälkeen jääneistä papereista. Erik on joutunut eroamaan Ruotsissa työstään siksi, että hänen voimakkaasti Suomen markkinoille ajamansa peittausaine on osoittautunut myrkylliseksi ja on suurten eläinkuolemien taustalla.

Tapahtumasarja viittaa suoraan viljanpeittausaineiden synnyttämään katastrofiin 1960-luvulla. Kemialliset torjuntakeinot viljakasvien ja juuresten viljelyssä olivat kehittyneet sodan jälkeen nopeasti. Panogen oli yksi tällainen torjunta-aine, jota erityisesti Ruotsissa markkinoitiin

aggressiivisesti.³ Harri Siiskosen (2000, 86, 90–91) mukaan tuon ajan maatalouslehdissä näkyi käsitys kemiallisen kasvinsuojelun välttämättömyydestä, mutta ne vaikenivat samalla torjunta-aineiden terveydellisistä riskeistä. Panogenilla peitattua viljaa syötettiin myös eläimille, erityisesti kanoille.⁴ Peittausaineinto laantui, kun Ruotsissa 1950-luvun jälkipuoliskolla tavattiin kanojen joukkokuolemia ja havaittiin luonnonvaraisten lintujen vähenemistä. (Mt., 124–125.) Suomessa torjunta-aineiden markkinointia jatkettiin vielä 1960-luvulla, vaikka ruotsalaistutkimusten tulokset olivat tiedossa (mt., 13).⁵ *Tummiin perhosten kodissa* myrkky tuhoaa koko Saaren. Sekä Harjula että Erik Johansson edustavat projekteissaan miehistä hybristä. He katsovat oikeudekseen asettua luonnon yläpuolelle. Peittausaineisiin liittyvä tematiikka kietoutuu kuitenkin myös muihin rajojen ylittämisiin ja saa merkityksensä syntiinlankeemuksena suhteessa niihin. Muut syntiinlankeemukset ovat luonteeltaan eroottisia.

Ensimmäinen lankeaja on tuolla hetkellä 13-vuotias Juhani. Hän, kuten muutkin pojat, katselee Herra Seebaotin tyttäriä. Kerran yksi tytöistä, Vanamo, puhuttelee Juhania, ja tämä saa kosketella tyttöä. Episodi päättyy onnettomasti: Irene tulee väliin ja mätkii Juhania niin, että poika joutuu sairaalakuuntoon. Ei iskujen takia vaan siksi, että Irenellä sattuu olemaan myrkkycannu kädessään. Myös Irene ylittää seksuaalisen sovinnaisuuden rajat. Irenen ja valvojapoika Ilkka Salmen välille syntyy outo ymmärrys, joka muuttuu vähitellen eroottiseksi. Kyse on sukupuolisesta vetovoimasta, mutta myös jaetusta vankina olemisen kokemuksesta. Suhde loppuu kuitenkin lyhyeen: kanojaan vahtiva Tyne näkee heidät ja uhkaa kertoa herra Seebaotille. Ilkka ilmeisesti kolauttaa Tyynen kuoliaaksi, vaikka teoksessa sitä ei suoraan mainitakaan. Näiden tapahtumien jälkeen Juhani siirtyy mantereelle oppikouluun ja yhteys koulukotiin katkeaa.

³ Kemiallisten torjunta-aineiden käyttö mahdollisti saman viljelykasvin kasvattamisen samalla peltolohkolla vuodesta toiseen ilman kesannointia. Tietoisuutta rikkaruoho- ja tuholaismyrkkujen haitallisuudesta kasvatti erityisesti Rachel Carsonin *Silent Spring* (1962), vaikka Ruotsissa aineiden vaaroista oli keskustelu jo ennen kirjan ilmestymistä. (Siiskonen 2000, 124; vrt. Lehtimäki s. 285.)

⁴ Mikäli peittaaminen katsottiin edistykseksi, Suomi kuului Euroopan takapajuisimpiin maihin. Suomessa peitattua siemenviljaa käytettiin ainoastaan noin 30 % vilja-alasta, kun Ruotsissa se oli 80 %. Suomalaisissa maatalouslehdissä asiaan toivottiin korjausta synnyttämällä mielikuvia amerikkalaistyypisestä tehotuotannosta.

⁵ Esimerkiksi Maatalouden tutkimuskeskus päätyi suosittelemaan paremman tiedon puutteessa elohopeapitoisia peittausaineita ja vaikenä Ruotsissa voimaan astuneesta metyylielohopeapitoisten peittausaineiden käyttökiellosta. Suomi kuitenkin säästy Ruotsia kohdanneelta lintutuholta paitsi siksi, että kemiallisia aineita käytettiin vähemmän, myös siksi, että Suomessa käytettiin vähemmän Panogenia ja enemmän turvallisempia metoksietyylielohopeapitoisia aineita. (Jamalainen 1968, 3–7; Siiskonen 2000, 130.) Suomessa elohopeakeskustelu ryöpsähti esiin kunnolla vasta 1967, ja silloin kohteeksi nousivat erityisesti teollisuuden elohopeapäästöt. (Siiskonen 2000.)

Commented [U1]: Tämä on kustannustoimittajan lisäys – onko ok?

Tummiin perhosiin liittyvä symboliikka yhdistää teoksen pedagogisen ja ekologisen tematiikan. Tummat perhoset ovat tietenkin mulperiperhosia, joiden kuoriutumista Olavi Harjula ja kaikki pojat odottavat kuumeisesti. Samalla perhoset viittaavat myös Harjulan tärkeimpään projektiin, poikiin, jotka läpikäyvät omaa murrosiän muodonmuutostaan. Kun perhoset sitten viimein kuoriutuvat, ne ovat tummia, eivät valkoisia kuten Harjula ja pojat ovat odottaneet. Teoksen ympäristömyrkytematiikka antaa oudolle värille loogisen selityksen: tummuus lienee seurausta peittäusaineesta. Tähän vihjaa Harjulan maininta, että mulperiperhoset voivat epätavallisissa olosuhteissa tai häiriötekijöiden takia saada tumman värin. Yllättävässä mutaatiossa näkyy perintö- ja ympäristötekijöiden yhteisvaikutus (ks. Keller 2010, 11). Vertauskuvallisesti tulkittuna perhosten tumman värin voidaan nähdä viittaavan niihin heikkoihin lähtökohtiin, jotka lastenkotilapsilla usein on vastuksenaan. Se, että Juhani ja monet muutkin pojat ovat joutuneet vastaamaan vanhempiensa virheistä, on jättänyt heihin yhtä pysyvät jäljet kuin myrky perhosiin. Silti tumma väri ei määritä heissä kaikkea.

Muodonmuutostematiikkaan viittaa myös *Tummien perhosten kodin* loppu. Siinä tuodaan esiin ihmisen kyky muuttua ja oppia virheistään. Teoksen viimeisessä kohtauksessa selviää, miksi Juhaniin pomo on kiinnostunut miehen lastenkotimenneisyydestä. Romaanin suurin muodonmuuttaja on tummien perhosten kasvattaja Olavi Harjula. Juuri Harjula on asettunut firman uuden rakennushankkeen esteeksi. Hän on vanhoilla päivillään suunnannut tarmonsaa meriluonnon suojelemiseen. Seistessään pomonsa työhuoneessa Juhaniin on tehtävä ratkaisu, millainen mies hänestä kuoriutuu. Juhaniin kokemukset ovat tehneet hänet tietoiseksi siitä, että ihmisen valinnoista riippuu, mihin hän tietoaan käyttää. Nyt hänen on päätettävä, valitseeko luonnon vai rahan.

Lopuksi

Leena Landerin *Tummien perhosten kodissa* eettinen pohdinta rakentuu analogialle kasvun ja kasvatuksen suhteista. Teoksessa rinnastetaan koulukodin lapset ja Saaren luonto. Molemmat näyttäytyvät yhtä lailla väkivaltaisen muokkauksen kohteena. Pojat on sopeutettava yhteiskuntaan ja luonto saatava tuottamaan hedelmää.

Tummien perhosten kodin Saari saa merkityksiä sekä aiempaan saaritradiitioon liittyvänä topoksena että elettynä ja koettuna tilana. Suljettu koulukotisaari kantaa mukanaan saarikirjallisuudelle

tyypillisiä vankeuden ja eristyksen motiiveja. Landerin teoksessa koulukodin eristyksen ja hallinnan järjestelmä rakentuu tavalla, joka muistuttaa Michel Foucault'n luonnehdintaa panoptikonista. Kuten Foucault'n (2000) kuvaamissa laitoksissa, Saaren koulukodissakin sosiaalista normalisaatiota tavoitetaan tarkkailun ja rangaistuksen uhan yhdistelmällä. Hallinta näyttyy teoksessa pitkälti Saaren tilojen hallintana ja nuorten itsenäistymispyrkimykset kiellettyjen tilojen haltuunottona. Kasvatukseen liittyvät normalisaatiopyrkimykset kytkeytyvät teoksessa *Raamatun* kuvakieleen ja siten länsimaisen kulttuurin sokeisiin pisteisiin. Sekä luontoa että toisia hallitessaan ihminen pyrkii Jumalan asemaan ja samalla tuottamaan eroa luonnosta. Analogia kasvun ja kasvatuksen välillä purkaa kuitenkin ihmisen ja luonnon vastakkaisuutta: pojat vertautuvat kuoriutuviin perhosiin, tytöt kedon kukkiin. Landerin ihmiskuva korostaakin paljolti viettien ja halun merkitystä ohi hallinnan ja kontrollin.

Landerin *Tummien perhosten koti* hyvää ja pahaa tietoa koskevina pohdintoineen kiinnittyy voimakkaasti 1960-luvun kontekstiin. Teokseen sisältyy kriittinen kuva 1960-luvun koulukotijärjestelmästä: Eristäminen muusta yhteiskunnasta antaa mahdollisuuden kasvattajien mielivaltaan ja lapsi saattaa jäädä emotionaalisesti täysin yksin. Saaren ja Olavi Harjulan kunnianhimoisten projektien voi nähdä vertautuvan niiden viranomaisten toimintaan, jotka 1960-luvulla sulki silmänsä ympäristömyrkyjen haitat osoittavalta tiedolta. Tällöin suljettu Saari näyttyy tietämättömyyden ja katteettoman kehityksuskon symbolina. Saarta ympäröivä vesi sitä vastoin näyttyy vapauden ja mahdollisuuksien elementtinä.

Asetelma ei ole kuitenkaan näin mustavalkoinen. Koulukoti pystyy kaikesta huolimatta tarjoamaan pojille näiden tarvitseman turvan. Se, että Harjula keskittyy myöhempiä vuosinaan luonnonsuojeluun, viestii ihmisen kyvystä muuttua ja arvioida kriittisesti aiempaa toimintaansa. *Tummien perhosten koti* nostaakin esiin vastuun toisista ja ympäristöstä jatkuvina valintatilanteina, jotka ihmisen on kyettävä ratkaisemaan senhetkisen tiedon valossa. Teoksessa korostetaan, että ihmisen toimilla on vaikutuksensa, vaikka selviä merkkejä hyvästä tai pahasta ei olisikaan näkyvillä.

Lähteet

Aineisto

Lander, Leena 1991: *Tummiin perhosten koti* (TPK). Kirjayhtymä, Helsinki.

Kirjallisuus

Apokryfikirjojen käännöskomitea 2003: *Kuusi Apokryfikirjaa. Käännösehdotus*. Suomen evankelis-luterilainen kirkko, 50–90.

[http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/69C60F18F50CD9E5C225730F001F09B7/\\$file/kuusi_apokryfikirjaa.pdf](http://evl.fi/EVLfi.nsf/Documents/69C60F18F50CD9E5C225730F001F09B7/$file/kuusi_apokryfikirjaa.pdf).

Carlson, Mikko 2014: *Paikantuneita haluja. Seksuaalisuus ja tila Christer Kihlmanin tuotannossa*. Nykykulttuuri, Jyväskylä.

Firchow, Peter Edgerly 2007: *Modern Utopian Fictions from H.G. Wells to Iris Murdoch*. The Catholic University of America Press, Washington D. C.

Foucault, Michel 1975/2000: *Tarkkailla ja rangaista. (Surveiller et punir.)* Suomentanut Eevi Nivanka. Otava, Helsinki.

Harrikari, Timo 2004: *Tahdon vahvistamisesta tarpeen tyydytykseen. Suomalaisen koulukodin lainsäädäntöhistoriaa 1860–1980*. Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 21–60.

Jamalainen E. A. 1968: Viljan siementen peittäuskysymys pohjoismaissa. Teoksessa *Maatalouden tutkimuskeskuksen aikakauskirja*. Vol. 7. Helsinki, 3–9.

Keller, Evelyn Fox 2010: *The Mirage of a Space between Nature and Nurture*. Duke University Press, Durham & London.

Lefebvre, Henri 1974/1991: *The Production of Space. (La production de l'espace.)* Kääntänyt Donald Nicholson-Smith. Blackwell, Oxford.

Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva 1987: *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto, Kouvola.

Pyhä Raamattu 1993. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Suomen Piipliaseura, Helsinki.

Ridanpää, Juha 2011: Kirjallinen paikka ja yhteiskunta. Teoksessa *Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Toimittaneet Voitto Ruohonen, Erkki Sevänen & Risto Turunen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 337–362.

Rousseau, Jean Jacques 1762/1905: *Émile eli kasvatuksesta. (Émile ou l'éducation.)* Suomentanut Jalmari Hahl. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Saariuoma, Liisa 1992: *Postindividualistinen romaani*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Sagulin, Merja 2010: *Jälkiä ajan hiekassa. Kontekstuaalinen tutkimus Daniel Defoen Robinson Crusoen suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä*. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.

Shell, Marc 2014: *Islandology: Geography, Rhetoric, Politics*. Stanford University Press, Stanford, California.

Siiskonen, Harri 2000: *Myrkyttäkää, ruiskuttakaa, hävittäkää. Ruotsalaisten ja suomalaisten maatalouden ammattilehtien kasvinsuojeluvalistus 1940–1980*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Starr, G. A. 1965: *Defoe & Spiritual Autobiography*. Princeton University Press, Princeton & New Jersey.

Tontti, Jarkko 1998: Tieto, valta ja kontrollipolitiikka. Michel Foucault'n ajatusten tarkastelua. – *Rikostutkimus*: Keskusrikospoliisin julkaisusarja. Keskusrikospoliisi, Helsinki, 1–10.